

ЭНЕ ТИЛГЕ КОШ МАМИЛЕ КЫЛБАЙЛЫ

ст.зр М-1-13 Усенгазиев У., рук.: Жанганаева Г.

Академик У. Асаналиев атындагы Тоо-кен иштери жана Тоо-кен технологиясы институту
E-mail: Usengaziev.Ulan@mail.ru

Кыргыз болуп туруп кыргызча билбеген адамдар да бар экени оқундурот. Кундон кунго тилибиз унутулуп баратат, эгер озубуздун тилибизди озубуз сактабасак, кыргыз деген тилибиз жоголуп кетиши мүмкүн.

If you do not make attempts to save the national language is Kyrgyz language may disappear

Иште каралуучу макала:

Өнөр алды кызыл тилби же кор болгон кайран кыргыз тил «Өнөр алды – кызыл тил» деп өрөп күйөбүз. Ушунубуз бүгүн чындыкка туура келеби? Туура болсо, анда кыргыз тили азыркы сындай адам ыйлагыдай абалда болбойт эле го.

Туура болсо, кыргыз тили мамлекеттик деңгээлде өз ордун таап, расмий иш кагаздарынын баары ушул тилде жазылмак. Мамлекеттик бардык мекемелерде иш, кыргыз тилинде жүргүзүлмөк, мекемелер арасындагы маалымат алмашуу кыргызча жүрмөк. Кыргызстандын мамлекет жана өкмөт башчылары менен ар кандай расмий делегациялардын ортосунда жүргүзүлгөн сүйлөшүүлөрдө тилибиз эки расмий тилдин бири болмок. Мамлекеттин президентинин алдында, кыргыз өкмөтүндө, жогорку кеңеште, мамлекеттик ар кандай мекемелерде өткөрүлүүчү иш чаралар, чогулуштар, жыйындар, жыйналыштар нукура кыргыз тилинде өткөрүлмөк.

Балдар бакчасында, башталгыч, орто жана жогорку мектепте окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлмөк. Окуу жана усулдук китептер, окуучулар жана мугалимдер үчүн ар кандай колдонмолор, кошумча окуу үчүн адабияттар, ар кандай курактагы (эмгектеген баладан эңкейген карыга чейинки) окурмандар үчүн адабияттар жетиштүү санда, сапаттуу кагазга, кооздолуп, түркүн түс берилип басылып чыкмак. Кыргыз тилинде терминдерди түзүү, калыптандыруу жана ырааттуу байыгып туруу иши дайыма көңүлдүн чордонунда болмок. Кыргызча көрнөктөрдү (вывеска) туура жазыш илүүгө, жарнама (реклама) ишин туура жүргүзүүгө мамлекеттик деңгээлде көңүл бурулмак. Улуттук телерадиодо, башка телеканалдарда кыргыз тилинин туура, так жана мазмундуу сүйлөнүшү, алыш баруучулардын сөз байлыгынын деңгээли дайыма көңүлдүн борборунда болмок.

Кыргыз тили жана адабияты боюнча адистерди, анын ичинде мугалимдерди, даярдоо иши көңүлдүн чордонунда турмак.

Кылымдарды карыткан, мамлекет куруп жашап келе жатканына бир нече миң жыл болгон байыркы кыргыз элинин тили дүйнөдөгү бай тилдердин бири экендиги талашсыз. Демек, кыргыз тили азыркыдай 4 миллиончо адамдын үйүндө өз ара пикир алмашуунун гана тили болбостон, илгери

көөнө кыргыз мамлекетинин кызыкчылыгына кызмат кылып келген, эл аралык деңгээлдеги тил болгондугуна ой чабыты кенири ар бир адам түшүнөт.

Андай болсо бул тилдин эмне кереги бар, тезирээк орусча, англисче тилдерге өтүп кетиш керек деп эсептешет окшойт. Бишкекти эле мисалга алалы. Азыр Бишкекте мейли көчөдө болсун, мейли коомдук транспортто болсун, мейли башка коомдук жайларда болсун, орус тили өкүм сүрүп калды. Же болбосо, жарымын орусча, жарымын чала-була кыргызча кылып тантираган бир «атала» тилде сүйлөшөт. Баарынан өкүнүчтүүсү, так ушу «атала» тилде депутаттарыбыз мамлекеттик маанилүү маселелер тууралуу кеп урушат. Улуттук 1-телеканалдан баштап, башка каналдарда дагы ушул тил басымдуулук кылат. Бир эки мисал келтирели.

1-каналда балдарыбыз жактырып көргөн «Керемет көч» берүүсү бар. Мурда алып баруучу балдар менен учурашканда «Саламатсыңарбы балдар жана кыздар» -дечү. Азыр кудай жалгап антпей калды. Бул сүйлөмдү орусчаласак: «Здравствуйте дети и девочки» - болот. Өзүнөр ойлонуп көргүлө. Уул да бала, кыз да бала, «балдар» деген термин өз ичине уландарды да, кыздарды да камтыйт. Демек, «Саламатсыңарбы балдар» - деп гана салам айтуу жетиштүү. Ушул берүүдөгү бир орчундуу маселеге назар салалычы. Берүүнүн кармандары Акылай, Актан жана эшектин такайы (коделеги) экенин баарыңар билесинер. Кыргыз баласы өз турмушунда байыртадан козу-улак, күлүн-тай, музоо-торпок, бото-тайлак, күчүк менен ойноп келген эмеспи. Кыргыз баласы эч качан эшектин такайы менен ойногон эмес. Эшек биздин турмушка кечөө эле, советтик-партиялык жетекчилер кыргызды аттан ажыратып койгон кезде кирди. Ал эми «Керемет көч» берүүсү, өз аты айтып тургандай, жаш муундарды кыргыздын өткөндөгү керемет көчүнө, керемет жашоосуна сүнгүтүп, аны менен тааныштырышы керек болуп жатпайбы. Эмне үчүн эшектин такайынын ордуна эркелеген бото же кумайык, же учкайк тай коюлган эмес? Балдарыбызда «кыргыз байыртадан эшек минип, эшек арабага түшүп жүргөн, балдары эшектин такайы менен ойногон» - деген түшүнүк алдыртадан калыптанып жатпайбы?

Расмий жазылыштар жана айтылыштар - албетте биринчи кезекте мектеп, ата-эне дагы, -

адамдын кеп маданиятын калыптандырат, анын сөз корун түзүп берет. Мына, көчөлөрдүн аты жазылган көрнөктөрдү алалычы. Акчаны үнөмдөшкөнүгө, бир эле тактага орусчасын дагы, кыргызчасын дагы жазышат. Жөн жазбай, бири-бирине улап, учкаштырып жазышат. Мисалы, «Улиа Лермонтова көчөсү», «Улиа Баха көчөсү», «улиа Московская көчөсү». Ушундан улам азыркы кыргыздар «Лермонтова көчөсү», «Баха көчөсү», «Московская көчөсү» деп тантырап калды...

Биздин гимнибиздеги «бейкут» термини тууралуу айтпай коё албайбыз. Фарси тилинен кирген «бей» мүчөсү кыргызча «сыз» мүчөсүнө туура келип, жок дегенди билдирет. Алсак, бейбаш – башсыз, башы жок, бейбак – бактысыз, багы жок, бейгаалай – таалайсыз, таалайы жок. Демек, бейкут – кутсуз, куту жок дегенди билдирет турбайбы. «Бейкут» жакшылыкты билдирген сөз деген тарап К.Юдахиндин сөздүгүнө таянышат экен. Юдахин жаңылбас болуптурбу. «Бей» мүчөсү башка бардык учурда «сыз» мүчөсүн, жок дегенди туюндуруп, жалгыз эле ушул учурда жакшылыкты билдирип калыптырбы? Эгер ошондой болсо, анда бул фактыны чечмелеп берүү керек эле. Мындай түшүндүрмө Юдахинде жок. 10 чакты жыл Кыргызстанда жашаса эле, кыргыз тилин ийне-жибине чейин мыкты билип калабы? К.Юдахиндин эмгегин эч ким жокко чыгарбайт, бирок бул жерде ката кетиргенин моюнга алышыбыз керек.

Россиянын артынан ээрчүүнүн дагы чеги барго. Эч ким бизди мааниси «сатрап» дегенди билдирген, кыргыз элин 1916-жылы кыргызга учураткан орус падышасын эстетип турган «губернатор» деген сөздү киргизип алгыла деп мидеттендирген эмес чыгар. Кошуналарыбыз колдонуп жаткан «аким» терминин эмнеге колдонбойбуз? Область дебей эле, элибиз илгертен колдонуп келген «дуван» терминин эмнеге албайбыз? Тиешелүү башкаруу мекемелерин дуван, район же шаар акимчилиги десек, жетекчилерин дуван акими, район акими, шаар акими, айыл акими десек эмне жаман угулабы?

Жер-суу аталыштарынын бурмаланышы тууралуу да эки ооз кеп айта кетели. 1-ден, бизде жер-суунун атын орусчалап коюп алуу көрүнүшү орун алган. Биз бул жерде Лебединовка, Гавриловка, Покровка, Теплоключенко сыяктуу орустар курган орус кыштактарынын аталышын азыр эле өзгөртүү керек деп жаткан жокпуз.

Дагы бир мисал. Аламүдүн капчыгайынын баш жагынан орун алган белгилүү жайлоонун аты Чуңкурчак. Аны бурмалашып, Чоң-Курчак деп жазышканын көрүп жүрөбүз. Ошентип, Чуңкурчак жайлоосу чоң куурчакка айланып калды. Кызыл-Бирлик, Бирлик сыяктуу кыштактардын аттары Кызыл-Берлик, Берлик болуп өзгөрүп кетти. Мындай көрүнүштөр биздин маңкурт болуп калганыбыздын дагы бир далили. Айтсаң – айыптуу күн, айтпасаң – кокуй күн.

Кыргыз тили азыр мурда болуп көрбөгөндөй коргоого муктаж. Батыш серепчилери болжолдогондой, жер бетинен жок болуп кеткибиз келбесе ар кимибиз өз деңгээлибизде козголушубуз зарыл Ошол эле учурда, кыргыз тилине камкордук көрүү, аны бардык тараптан өз алына ылайык коргоо - ар бир кыргыздын ыйык милдети. Орус мамлекети 130 миллиондой адамдын эне тили болгон орус тилин коргоо маселесин колго алып олтурат, Франция парламенти француз тилин коргоо маселесин көтөрүп жатканын билебиз. А биздин башчыларыбыздын, депутаттарыбыздын кыргыз тилинин абалына баш оорутушканын эч кимибиз көрө элекпиз. Ошондуктан, ар бир «мен кыргызмын» деген адамды өз тилинде таза, так жана мазмундуу сүйлөй билүүгө, жана бул ишти өзүнөн жана өз үй-бүлөсүнөн башташы керек....

Илгери орустун илимпозу Радлов Кыргызстанга келгенде «кыргыздар сүйлөгөндө бир сөздүн аягы экинчи сөз менен уйкашып, ыр сыяктуу болуп турат» деп айткан эле. Азыр кыргыздын сөздөрү ыр сыяктуу эмес эле, кунары кетип баратат. Азыр дүйнө абдан чоң болгонуна карабай, компьютер байланышы күчөп, интернет желелери жалпы ааламды арал ап турат. Жаңылыктар упгунчалык көп. Ошол ааламдашуу жүрүп жатканда тилдер да бири-бирине таасир тийгизип, бирин бири колдонуудан чыгарып сүрүп турат. Адамзаттын тарыхы ошондой жоголгон өлүү тилдердин эченин билет. Ушул учурда да эчен тилдер өлүп баратат. Алардын ичинде кыргыз тили жокпу деп ойлойсуң. Себеби бул тил да аз колдонулат. Озгөчө Бишкек шаарында жана Чүй боорунда. Айрым адамдар кыргыз тили илимди камтый албайт, мамлекеттин тили боло албайт дешет.

Кыргыз тили дүйнөдөгү эң байыркы тилдердин бири. Жалпы түрк тилдеринин башатын изилдеген Кашкарлык Махмуттун “Түрк тилдери жыйнагы” деген китебиндеги көп сөздөр азыр да кыргыз тилинин курамында колдонулуп келет. Байыркы Орхон-Энесай таш жазууларын окуй келгенде да азыркы биз пайдаланган сөздөр учурайт.

Дүйнөдө кайталангыс ири чыгарма болгон “Манас” да кыргыз тилинде жаралган. Эгер кыргыз тили жарды болсо ушундай чоң байлык ошол тилде жаратылат беле? Же болбосо биздин төкмө акындарды айтып өнөрүн абройлуу ЮНЕСКО уюму кайталангыс өнөр катары баалады. Эгер кыргыз тили жарды болсо акындар айтышып жатып, мурда жаттабай ушунча уйкашкан, мааниси дал келген сөздөрдү таба алат беле... Же манасчылар улуу дастанды айтып жатканда жамгыр, кар, борошого карабай аны уга берген, ооруп жаткан адамдарды да манас айтып, сөздүн керемет күчү менен дарылашкан. Манасты бир тынбай бир нече суткалап айтышчу экен. Бул кыргыз тилинин байлыгы болбой эмне?

Акыркы мезгилде кыргыз тилинин комчулукка тийгизген ролу, маани-манызы, ээлеген

орду тууралуу эл арасында ар туркун ойлор жаралып келе жаткандыгы баарыбызга маалым.

Ал эми биз кыргыз элинин откон тарыхына кайрыла кетсек, орус баскынчылыгы кыргыз элин басып ала элегинде, кочмон эл азыркыдай корей, кытай, англис, турк, орус тилин сүйлөп уйронуу тургай, болок элдин тилин небере-чоборолорум сүйлөп калат деп, уч уктаса да тушуно кирген эмес эле да. Ал эми азыр болсо, бала-чака, неберелерин орус, чет тилдерге озгочо басым жасап окуткан бала бакчадан баштап, кымбат мектеп гимназиялардын акчасына карабай берип окутуп жатышат. Демек, бизге кыргыз тилдин кереги жокпу деген ойго жетеленесин.

Кыргыздын чыныгы тарыхы болбогондон улам улуттук идеологиянын да өз орду жок болуп, кыргыз элинин биригүүсүнө болгон канчалаган чакырыктар жасалса да ал натыйжасын бере албай жатат.

Бүгүнкү калмак кандуу жана регионалист окумуштуулар, саясатчылар кыргыз элин, анын тилин өгөйлөп жүрүп, кыргыз тили өнүкпөй, кыргыз эли бириге албай, бөлүнүп келе жатат. Аймактардан, айрыкча түштүк тараптан борборго окууга,

жумуштап барган жаш өспүрүмдөргө тил боюнча жасалган орой мамилелер аларды чындап бөтөндөп жатканы жашыруун болбой калды. Анан кайсы элдин биримдиги тууралуу сөз болсун?

Тилге болгон бир тараптуу мамиле жана бир тараптуу түшүндүрүү чындап региолисттерди жаратып, элди чындап бириктирбей турган абалга алып келип салды.

Парламентте айтылгандай, жалпы ааламдагы кыргыз тилин кучагына камтый албаган азыркы мамлекеттик аталган тилибиз кыргыз элинин өз мыйзамдарын даярдоого да кудуретсиз болуп жаткандыгы, ал тил жалпы аалам кыргыздарынын өтө эле аянчтуу пайызын ээлеп турган топтун гана тили экендигин моюнга алып коюу керек. Кыргыз элин бөлүп-жарып жаткан «түндүк-түштүк» психологиясы кыргыз тилинин өнүгүүсүнө да тикелей кедергисин тийгизип келүүдө.

Адабияттар

1. Орозбек Туголбаев 01.12.2011 (Шоокум Журналы).